

Daniel Boćkowski

Vilnius, netapęs Vakarų Baltarusijos sostine

Remiantis naujausia istorine literatūra ir archyviniais šaltiniais, straipsnyje tyrinėjama Vilniaus valstybinės priklausomybės problema Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir pradžioje (1939 m. rugpjūtis–spalis). Nagrinėjami Sovietų Sąjungos planai Vilniaus atžvilgiu, įvairūs Vilniaus problemos sprendimo variantai ir jų įgyvendinimo galimybės – nuo priskyrimo Baltarusijos SSR iki perdavimo Lietuvos Respublikai.

1939 m. rugsėjo 17 d. Tarybų Sąjunga, laikydama susitarimų su Trečiuoju reichu ir remdamasi Ribbentropo–Molotovo paktu, pradėjo skinti saldžius daug mėnesių trukusių ginčų ir derybų su būsिमomis sąjungininkų valstybėmis ir Vokietija vaisius. Iš tikrųjų strateginis TSRS tikslas buvo, kaip ir 1920 m., visa Vakarų Europa, bet šio ambicingo plano įgyvendinimo būdas buvo truputį kitoks. Pirmasis pergalingo žygio į vakarus etapas – užvaldyti buvusios carinės imperijos teritorijas. Tarp žemių, kurios turėjo vėl sugrįžti į TSRS, buvo ir Lietuva, nors 1939 m. rugpjūčio sutartyse formaliai tai nenumatyta. Vis dėlto sunku patikėti, kad TSRS Lietuvos atveju rimtai vertino savo sutartį su Vokietija dėl įtakos sferų pasidalijimo ir nelaukė pirmos pasitaikiusios progos imtis tokių kuo naudingesnių pakeitimų. Tai, kad ateityje demokratinių valstybių vadovai gali „atsižvelgti“ į sienų pakeitimus¹, liudijo tam

tikri prieškario įvykiai². 1939 m. pavasarį Kremlius reikalavo, kad pagalbos garantijos, jeigu Vokietija užpultų Rytų Europą, apimtų Latviją, Estiją ir Suomiją, bet 1939 m. kovo 28 d., tuoj po to, kai Trečiasis reichas aneksavo Klaipėdą, nepaisydamas Latvijos ir Estijos pozicijos, pranešė tiems kraštams apie norą suteikti jiems pagalbą³. Bet buvo aišku, kad tokia pagalba įmanoma tik įvedus į tų valstybių teritoriją tarybinę kariuomenę, tuo labiau kad Rusija kalbėjo apie galimybę įtraukti į sutartį „vad. netiesioginės agresijos įsipareigojimus“, t. y. tokio krašto užvaldymą po vietinių profašistinių jėgų perversmo arba atsisakius neutralumo spaudžiant agresoriams. Tiesa, Vakarų valstybės ryžtingai atmetė tokius pasiūlymus, bet jau liepos 24 d. buvo sudaryta politinė sutartis (ji turėjo įsigaliooti sudarius atitinkamą karinę konvenciją), kurios slaptajame protokole signatarai įsipareigojo skubėti į pagalbą tiesioginės agresijos Suomijai, Estijai, Latvijai, Lietuvai, Lenkijai, Rumunijai, Turkijai, Graikijai arba Belgijai atveju⁴. Taigi buvo numatyta galimybė į Lenkiją ir Baltijos valstybes įžengti tarybinėms pajėgoms, kurios „saugotų“ šiuos kraštus nuo vokiečių agresijos ir taip įpareigotų Vokietijos kariuomenę galimuose mūšiuose Rytų fronte. Atitinkama karinė konvencija nebuvo pasirašyta pirmiausia dėl Kremliaus žaidimo (juk Vokietija galų gale davė daugiau), bet taip pat ir dėl neigiamo

Lenkijos požiūrio į „tarybinę pagalbą“, nes ji – kaip teisingai pažymėjo Beckas – sovietizacijos atveju galėjo prarasti ne tik žemę, bet ir sielą.

Manau, kad ši trumpa įžanga būtina norint blaiviai įvertinti, kiek realūs buvo kelias dienas trukę Maskvos žaidimai siekiant įkurti ne du, o tris liaudies susirinkimus (Baltarusijos, Ukrainos ir Lenkijos), ir išskelti klausimą, ar tikrai, jeigu derybos su Vokietija būtų pakrypusios kitaip, Vilnius buvo numatytas „Vakarų Baltarusijos sostinės“ vaidmeniui, o Balstogė, kaip ir 1920 m., būtų tapusi Lenkijos Tarybų Respublikos „sostinė“.

BTSR atveju, ypač po Rygos sutarties pasirašymo, buvo keliamas istorinių baltarusių teisių į Vilnių, kaip vieną iš baltarusių kultūros centrų, klausimas. Panašiai buvo kalbama ir apie Balstogę, bet labiau pabrėžiant jos (ir Gardino) buvimą etninėse ir istorinėse Baltarusijos žemėse. Buvo skelbiama, kad tos žemės priklausančios TSRS kaip Rusijos teisių perėmėjai, o Rusija tas žemes gavusi kaip Napoleono „dovaną“ po Tilžės taikos, bet šiaurinė Balstogės srities dalis su Gardinu įėjo į Gardino kunigaikštystės sudėtį, o centrinė šios srities dalis, kurioje yra Zabłudovas, Supraslis, Belskas ir Balstogė, priklausė Bresto kunigaikštystei. Tai buvo senosios Baltarusijos žemės. Tik lenkų ponai iš ten išvarę baltarusių liaudį ir pradėję kolonizaciją⁵.

Panašiai kalbėjo nepriklausomi Baltarusijos veikėjai 1919 m. Tų metų sausio mėn. laiške vienas iš BLR vyriausybės ministrų A. Smoličius rašė: „Nors manau, kad bolševikai mūsų kraštui daro daugiau žalos negu naudos, nors jie siekia dar stipriau, negu mes norėtume, pririšti mus prie Maskvos, bet jeigu jų dėka taps įmanomas platus kultūrinis darbas, jeigu jie pripažins ir apgins mūsų valstybingumą ir, kas svarbiausia, atkurs tikras sienas – sukurs vieningą Baltarusiją, kuri išgyvens bent kelis mėnesius, Baltarusiją

su Vilniumi, Balstoge, Bratsku ir Gomeliu, tai turime pritarti tai idėjai, pripažinti, kad ji atitinka tautinius siekius, ir tiesiog stoti į tos tvarkos gynėjų gretas ir kovoti už ją nors ir su visu pasauliu!“⁶

1939 m. rugsėjo 1 d. Trečiasis reichas užpuolė Lenkiją, pradėdamas taip Stalino lauktą karą. Vokietija tikėjosi, kad, kaip buvo numatyta, TSRS iš karto įsitrauks į karo veiksmus ir užims rytines Antrosios Lenkijos Respublikos žemes, dėl ko Vokietijos kariuomenei taps gerokai lengviau, o Lenkija greičiau žlugs. Tarybų valdžia Kremliuje neskubėjo apsispręsti pradėti karo veiksmų. Pirmosiomis konflikto dienomis Stalinas laukė, kaip reaguos Anglija ir Prancūzija, įsipareigojusios teikti Lenkijai karinę pagalbą. Tai, kad abi imperijos paskelbė Trečiajam reichui karą, tikrai turėjo reikšmės planuojant Lenkijos užvaldymo operaciją. Tikrai neaišku, ar tuos planus greitino, ar veikiau lėtino. Stalinas manė, kad ginkluotas Vokietijos konfliktas su Anglija ir Prancūzija pagaliau pereis į puolimą ir tai bus ypač naudinga Tarybų Sąjungai – ji, užuot „žarsčiusi žarijas“ kapitalistinėms imperijoms, ims tomis žarijomis naudotis pati⁷. Todėl puolimą, netgi kasdien stiprėjant Vokietijos spaudimui, vertėjo atidėti. Tikrai paaiškėjus, kad Vakarų imperijos tikrai neketina suteikti Lenkijai karinės pagalbos, o sąjungininkai savo įsipareigojimų vykdymą apribojo karo paskelbimu, Kremlui teko pagreitinti pasiruošimą puolimui.

Lūžio momentas buvo 1939 m. rugsėjo 8 d. paskelbta žinia, kad Vokietijos kariuomenė užėmė Varšuvą⁸. Tą pačią dieną buvo pasirašytas pirmasis mums žinomas nekarinis dokumentas dėl tiesioginio pasiruošimo puolimui – TSRS vidaus reikalų liaudies komisaro Lavrentijaus Berijos įsakymas dėl svarbiausių specialiųjų NKVD operatyvinių grupių, kurios pirmosios turėjo įžengti į Antrosios Lenkijos Respublikos žemes,

uždavinių. Įsakyme Nr. 1064 BTSR vidaus reikalų liaudies komisarui L. Canavai jis nurodė „paskirti 50 BTSR NKVD operatyvinių darbuotojų ir 150 pasienio kariuomenės operatyvinių politinių darbuotojų; pristatyti juos į Minską rugsėjo 9 d. 22.00 val.“ Iš tų žmonių reikėjo sudaryti 4 operatyvines grupes, veiksiančias Baltarusijos specialiosios karinės apygardos teritorijoje. Kad jos gerai veiktų, buvo planuojama joms priskirti dar 300 žmonių batalioną „operatyviniams čekistiniams“ veiksmams⁹.

1939 m. rugsėjo 9 d. TSRS gynybos liaudies komisaras Viačeslavas Vorošilovas ir Raudonosios armijos Generalinio štabo viršininkas B. Šapošnikovas išleido direktyvą Nr. 16633 Baltarusijos specialiosios karinės apygardos Karo tarybai dėl naktį iš 1939 m. rugsėjo 12 į 13 d. pradedamo Lenkijos puolimo. Šiame įsakyme „nustatomos mūsų veikimo ribos: Drysos m[iestas] ir toliau siena su Latvija, Lietuva ir Rytų Prūsija iki Pisos u[pės], u[pė] Pisa iki jos žiočių į Narevo u[pę], kairysis Narevo u[pės] krantas nuo Pisos u[pės] žiočių iki jos žiočių į Bugo u[pę], dešinysis Bugo u[pės] krantas nuo Narevo u[pės] žiočių iki jos žiočių, dešinysis Vyslos u[pės] krantas nuo Bugo u[pės] žiočių iki Vepšo u[pės] žiočių“¹⁰.

Būtent remdamasis šiuo įsakymu rugsėjo 9 d. po pietų V. Molotovas informavo F. Schulenburgą, kad TSRS artimiausiomis dienomis pradės ginkluotus veiksmus. Kadangi apie Varšuvos užėmimą pranešta per anksti, įsakymas buvo atidėtas. Rugsėjo 10 d. per vieną iš pokalbių V. Molotovas pranešė F. Schulenburgui, kad Kremliaus paskirtas puolimo terminas atšauktas. Tame pačiame pokalbyje jis prisipažino, kad tarybinę pusę visiškai pribloškė Vokietijos puolimo greitis. Taip atsitiko todėl, kad TSRS vis dar buvo nepasirengusi operatyviniams veiksmams, nors F. Schulenburgui optimistiškai deklaravo apie 3 mln. mobilizuotų kareivių. Be to,

Kremlius pirmą kartą oficialiai pareiškė, kaip ketina pateisinti rytinių Antrosios Lenkijos Respublikos žemių užėmimą: „[...] sovietų vyriausybė po būsimų Vokietijos kariuomenės pergalių ketina pareikšti, jog Lenkija yra sunaikinta ir todėl Sovietų Sąjunga priversta ateiti į pagalbą ukrainiečiams ir baltarusiams, „kuriems kyla Vokietijos grėsmė“. Šiais argumentais bus pagrįsta Sovietų Sąjungos intervencija, ir taip bus išvengta priekaišto, kad Sovietų Sąjunga elgiasi kaip agresorė.“¹¹

Rugsėjo 14 d. „Pravdoje“ išspausdintame Andrejaus Ždanovo straipsnyje buvo pranešta apie neišvengiamai artėjantį karinį daugiautės Lenkijos valstybės pralaimėjimą, po kurio ji subyrės. Rugsėjo pralaimėjimo priežastimi laikyta lenkų dvarininkų priespauda ir savivalė tautinių mažumų, kurių buvo beveik 11 mln., atžvilgiu¹². Tą pačią dieną V. Molotovas iškvietė F. Schulenburgą ir jam perdavė, kad Raudonoji armija karo veiksmus pradės anksčiau, negu planavo, o savo kariuomenės įžengimą ketina teisinti Lenkijos subyrėjimu ir jos mažumų apsauga. Rugsėjo 14 d. buvo žinoma tiksliai Lenkijos puolimo data, nors Vokietijai ji nebuvo oficialiai atskleista¹³.

1939 m. rugsėjo 15 d. L. Berija išleido įsakymą, patikslinantį rugsėjo 8 d. įkurtų NKVD operatyvinių grupių užduotis. Jame skaitome: „Kai mūsų kariuomenė žygiuos į priekį ir užims vieną ar kitą miestą, bus kuriamos laikinosios valdybos (laikinieji valdžios organai), į kurių sudėtį įeis NKVD oper[atyvinių] grupių vadai“. Šio dokumento 14 punkte yra toks įrašas: „NKVD darbuotojai aktyviai dalyvaus laikinosioms valdyboms kuriant ir įgyvendinant ukrainiečių, baltarusių ir lenkų liaudies susirinkimus.“¹⁴

Tą pačią dieną Raudonosios armijos Baltarusijos fronto štabas išleido fronto vado komandarmo Michailo Kovaliovo ir fronto Karo tarybos nario Piotro Smokačiovo pasirašytą kovinį įsakymą Nr. 01, kuriame aiškiai kal-

bama apie pareigą padėti ne tik baltarusiams ir ukrainiečiams, bet ir ten gyvenantiems lenkams: „1. Baltarusių, ukrainiečių ir lenkų tautos kraujuoja per karą, kurį su Vokietija pradėjo LENKIJA valdanti dvarininkų ir kapitalistų klika. Baltarusijos, Ukrainos ir Lenkijos darbininkai ir valstiečiai pakilo į kovą su savo amžiniais priešais – dvarininkais ir kapitalistais. Vokietijos kariuomenė sudavė skaudų smūgį pagrindinėms Lenkijos armijos pajėgoms.

2. Rugsėjo 17 d. švintant Baltarusijos fronto armijos pereina į puolimą, jų užduotis – paremti sukilusius Baltarusijos ir Lenkijos darbininkus ir valstiečius, nusimetančius dvarininkų ir kapitalistų jungą, ir neleisti, kad Vokietija užimtų Vakarų Baltarusijos teritoriją.“¹⁵

L. Berijos įsakymas buvo išplėstas kitą dieną išleistame Baltarusijos fronto Karo tarybos įsakyme Nr. 1. Jo 7 punkte rašoma, kad, „siekiant išspręsti klausimą, kokia turi būti naujoji valdžia ir kaip naujoji valdžia turi būti kuriama, reikia po esminio pasiruošimo visuotinių rinkimų būdu įkurti tris liaudies susirinkimus: Ukrainos liaudies susirinkimą – iš atstovų, išrinktų Vakarų Ukrainos vaivadijose, Baltarusijos liaudies susirinkimą – iš atstovų, išrinktų Vakarų Baltarusijos vaivadijose, ir Lenkijos liaudies susirinkimą – iš atstovų, išrinktų vaivadijose, kurių dauguma gyventojų lenkai. Minėti liaudies susirinkimai privalo: a) įteisinti, kad valstiečių komitetai perims dvarininkų žemę; b) išspręsti kuriamos valdžios pobūdžio klausimą, t. y. ar valdžia turi būti tarybų, ar kitokia; c) išspręsti klausimą dėl įėjimo į TSRS sudėtį, t. y. kad ukrainietiškos vaivadijos įeitų į UTZR sudėtį, baltarusiškos – į BTR, o lenkiškos vaivadijos – į TSRS kaip Lenkijos Tarybinė Sąjunginė Respublika.“¹⁶ Šį įsakymą pasirašė Baltarusijos fronto kariuomenės vyriausiasis vadas M. Kovaliovas ir Baltarusijos fronto Karo tarybos narys Pante-

leimonas Ponomarenka. Tą pačią dieną įjedu išleido dar vieną įsakymą Nr. 005, kuriame pakartojo ankstesnio kovinio įsakymo Nr. 01 teiginius, atitinkamai juos praplėsdami: „Lenkijos dvarininkai ir kapitalistai pavergė Vakarų Baltarusijos ir Ukrainos darbo liaudį. Baltojo teroro, karo lauko teismų ir baudžiamųjų ekspedicijų padedami, jie malšina revoliucinį judėjimą, taiko tautinę sprespaudą ir išnaudojimą, viską griaua ir naikina.

Didžioji Socialistinė Revoliucija suteikė lenkų tautai teisę atsiskirti. Lenkų dvarininkai ir kapitalistai, numalšinę darbininkų ir valstiečių revoliucinį judėjimą, pavergė Vakarų Baltarusiją ir Ukrainą; atėmė iš tų tautų Tarybinę Tėvynę ir surakino jas nelaisvės ir sprespaudos grandinėmis. Dabar ponų Lenkijos valdovai antrąkart įstūmė mūsų brolius baltarusius ir ukrainiečius į antrą imperialistinį karą. Dėl tautinės sprespaudos ir darbo žmonių pavergimo Lenkija pralaimėjo karą.

Pavergtoms Lenkijos tautoms iškilo visiško sugriovimo ir sunaikinimo grėsmė. Vakarų Ukrainoje ir Baltarusijoje plinta revoliucinis judėjimas. Lenkijoje prasidėjo baltarusių ir ukrainiečių valstiečių mitingai ir sukilimai. Lenkijos darbininkų klasė ir valstietija telkia jėgas, kad nusuktų sprandą savo kruviniems engėjams.

Draugai Baltarusijos fronto kareiviai, vadai ir politiniai darbuotojai, mūsų revoliucinė pareiga yra nedelsiant suteikti pagalbą ir paramą broliams baltarusiams ir ukrainiečiams, neleisti jų sutriuškinti ir apsaugoti nuo sunaikinimo. [...] Einame ne kaip užkariautojai, bet kaip savo brolių baltarusių, ukrainiečių ir Lenkijos darbo liaudies išvaduotojai.“¹⁷

Savo ruožtu kreipimesi į kareivius, besiruošiančius Lenkijos puolimui, M. Kovaliovas rašė: „Atėjo laikas išvaduoti broliškas Vakarų Baltarusijos ir Vakarų Ukrainos tautas iš

lenkų dvarininkų ir kapitalistų priespaudos. Jau 20 metų policinis pilsudskininkų batas nebaudžiamai trypia gimtąsias mūsų brolių baltarusių ir ukrainiečių žemes. Šios žemės niekada nepriklausė lenkams. Tas grynai baltarusiškas ir ukrainietiškas žemes užgrobė lenkų generolai ir dvarininkai tomis dienomis, kai sovietinė respublika, gindamasi nuo gausių kontrrevoliucijos pajėgų, buvo dar nepakankamai stipri. [...] Vakarų Baltarusijoje ir Vakarų Ukrainoje iškelta raudona sukilimo vėliava. Suliepsnojo dvarininkų dvarai. Generolai pradėjo blaškytis. Kulkosvaidžius ir patrankas jie nukreipė prieš sukilėlius. Bet niekas nepajėgė užgesinti Vakarų Baltarusijos ir Vakarų Ukrainos tautų pykčio. Per patrankų griausmą girdime baltarusių tautos kvietimą: „Gelbėkite! Draugai, gelbėkite! Mes nebeturime jėgų kęsti dvarininkų ir generolų priespaudos.“¹⁸

Taigi iš dokumentų aiškėja, kad tai revoliucija, kuriai reikia padėti, o ne puolimas, siekiant padalyti kapitalistinę Lenkiją. Iš rugsėjo 15 d. įsakymo aiškiai matyti, kad tos pagalbos turi tekti po lygiai „sukilusiems Baltarusijos ir Lenkijos darbininkams ir valstiečiams“. Tai suprantama turint omenyje, kad pagal L. Berijos direktyvas artimiausiu metu turėjo būti įkurti ne du, o trys liaudies susirinkimai – Lenkijos, Baltarusijos ir Ukrainos. Pagal pirminį puolimo scenarijų buvo ne tik siekiama padalyti Lenkijos valstybę, bet ir numatyta galimybė bent jau tarp Vyslos ir Bugo įkurti Lenkijos Tarybų Socialistinę Respubliką. Taip būtų buvę įvykdyti dar 1920 m. karo, kai Balstogėje buvo įkurtas Polrevkomas, sovietų planai. Tezė apie revoliuciją Lenkijos teritorijoje, kuriai turi padėti Raudonosios armijos daliniai, irgi labai panaši į 1920 m. pateiktus argumentus¹⁹.

Kalbant apie tarybinius planus 1939 m. rugsėjo mėn. įkurti Lenkijos Tarybų Respubliką, iš karto reikia patikslinti du esminius

klausimus: 1) galimas Kremliaus planuojamos naujos respublikos teritorijos ribas; 2) numatomą jos „sostinę“. Dar labai svarbu atsakyti į klausimą, ar užpuldama Lenkiją aukščiausioji tarybinė valdžia tikrai numatė tokio darinio galimybę. Iš mums žinomų dokumentų aiškėja, kad bent jau iki rugsėjo 17 d. į tokią galimybę buvo atsižvelgiama, nors didesnę dalį galimų „Lenkijos Tarybų Respublikos“ žemių jau tada kontroliavo vokiečių daliniai. Nežinome ir to, ar analogiškai 1939 m. rugsėjo 9 d. įsakymui dėl Lenkijos užpuolimo Kremliuje buvo planuojami politiniai sprendimai dėl etninių lenkų žemių, kurios turėjo būti užimtos. Tai atrodo panašu į tiesą, žinant, kad rugsėjo 15 d. L. Berijos nurodymai dėl NKVD operatyvinių grupių (ir jų uždavinių, taip pat kuriant liaudies susirinkimus) jau buvo gerokai sukonkretinti, o tokie sprendimai galėjo būti priimti tik visiškai pritariant Stalinui, vadinasi, bent jau prieš dieną ar dvi, kartu politiškai motyvuojant Baltarusijos fronto štabo įsakymą. Akivaizdu, kad šis darinys būtų buvęs tik būsimo lenkų žemių suvienijimo pretekstas, jeigu padėtis į vakarus nuo Vyslos būtų labai pasikeitusi.

Kokia galėjo būti būsimos Lenkijos Tarybų Respublikos teritorija? Kremlius greičiausiai norėjo, kad ji siektų Kerzono liniją. Pietuose ji būtų ėjusi išilgai Bugo upės, kadangi tokios buvo maksimalios Vokietijos nuolaidos nustatant sienos liniją 1939 m. rugsėjo 28 d.²⁰ Šiaurėje reikalas šiek tiek komplikavosi. Padarius prielaidą, kad Balstogės kraštas būtų buvęs pripažintas „grynai“ lenkiškomis žemėmis, „respublikos“ siena būtų galėjusi priartėti prie šiandieninės valstybinės sienos²¹. Taigi ar Balstogė vėl, kaip ir 1920 m., būtų tapusi sostine? To negalima paneigti, nors Baltarusijos valdžia tikrai nenorėjo atsakyti didelio pramonės centro. Bet būtų galėjusi su tuo sutikti, jeigu Vakarų Baltarusija kaip „sos-

tinę“ būtų gavusi dar vertingesnį miestą. O pasak Mikołajaus Iwanowo tyrimų, Minskas tam buvo numatęs Vilnių²². Tai buvo taip sudėtinga, kad pirmajame papildomo slaptojo nepuolimo pakto protokolo punkte abi sutarties šalys pareiškė, jog „pripažįsta Lietuvos interesus Vilniuje“, nors Lietuva įėjo į Trečiojo reicho įtakos sritį. Todėl Vilniaus, kaip būsimos Vakarų Baltarusijos sostinės, „reikalą“ reikia tirti itin atsargiai²³.

Tada Vilniuje buvusio Laikinosios valdybos pirmininko Baltarusijos KP(b) CK nario J. Žylianino, kuris daugybėje kalbų šnekėjo apie tokią galimybę, veiksmai pačiame Minske nesukėlė didesnio entuziazmo. Reikia manyti, kad Baltarusijos KP(b) CK pirmasis sekretorius P. Ponomarenka, tomis dienomis palaikęs nuolatinį ryšį su Stalinu, nenorėjo arba negalėjo oficialiai pritarti tokiam sprendimui. O gal net bijojo, kad tokia vietinės Baltarusijos valdžios atstovų pozicija nesutrukdytų jo pastangoms prijungti Baltogę prie „Vakarų Baltarusijos“²⁴.

Vokiečiai nuo pat karo pradžios įkalbinėjo Lietuvą (mainais už „teigiamą“ Vilniaus klausimo sprendimą) su ginklu rankoje kovoti su Lenkija. Tą patį Lietuvai siūlė rusai. Jie rėmėsi 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartimi, kurioje bolševikų Rusija suteikė Lietuvai teisės į Vilnių ir aplinkines žemes garantijas, patvirtintas 1926 m. rugsėjo 28 d. nepuolimo paktu. Dieną po to, kai miestą užėmė rusai, Lietuvos pasiuntinys Maskvoje Ladas Natkevičius Kremliuje bandė išsiaiškinti, ar tarybinė vyriausybė ketina laikytis sutarčių ir grąžinti Vilnių Lietuvai. O rugsėjo 21 d. Joachimas Ribbentropas pakvietė Lietuvos užsienio reikalų ministrą Juozą Urbšį į pokalbį Gdanske, pranešdamas, kad pagal Tarybų Sąjungos ir Vokietijos sutartį Lietuva pateko į Vokietijos įtakos sritį. Rugsėjo 22 d. Lietuvos vyriausybė atmetė Vokietijos kvietimą. Rugsėjo 25 d. pirmą kartą buvo oficialiai kalbama apie TSRS ir

Vokietijos sienos linijos pakeitimus, o kitą dieną vokiečiai lietuviams pranešė, kad J. Urbšio vizitas atšaukiamas, nes Kaunas atsisakė Vokietijos protektorato²⁵. Rugsėjo 29 d. V. Molotovas per susitikimą su Lietuvos pasiuntiniu L. Natkevičiumi pareiškė, kad atėjo laikas įgyvendinti tarybų valdžiai žinomą draugišką Lietuvos poziciją TSRS atžvilgiu. Tuo, ką tai reiškia, jau spalio 3 d. įsitikino J. Urbšys, iš paties Stalino sužinojęs, kad Lietuva iš Vokietijos „įtakos sferos“ perėjo į Tarybų Sąjungos.

Iš M. Iwanowo surinktos informacijos išplaukia, kad tarybinės civilinės administracijos Raudonosios armijos okupuotose teritorijose pirmininkas Ivanas Klimovas buvo gavęs BKP(b) CK pirmojo sekretoriaus P. Ponomarenkos įgaliojimus paskelbti Vilnių Vakarų Baltarusijos sostine²⁶. Deja, 1939 m. rugsėjo mėn. BKP(b) CK Politinio biuro posėdžių protokoluose neradau apie tai jokių užuominų. Kyla abejonų, ar P. Ponomarenka būtų galėjęs priimti tokį sprendimą nepasitaręs su kitais Politinio biuro nariais. 1939 m. rugsėjo 15 d. per specialų pasitarimą Minsko NKVD buvo svarstomi įvairūs teritorijų, kurias po kelių dienų turėjo užimti Raudonoji armija, užvaldymo variantai²⁷. Šis susitikimas nebuvo atsitiktinis. Tą pačią dieną, kaip jau minėjau, buvo išleistas Raudonosios armijos Baltarusijos fronto štabo kovinis įsakymas Nr. 01 ir (anksčiau cituoti) L. Berijos direktyva dėl NKVD operatyvinių grupių, kurios turėjo padėti įkurti tris liaudies susirinkimus, uždavinių. Kaip teigia M. Iwanowas (remdamasis I. Klimovo atsiminimais), tame susitikime buvo svarstomas ir Vakarų Baltarusijos liaudies susirinkimo sušaukimo vietos klausimas. Nutarta, kad tai bus Vilnius, laikomas „nevainikuota Vakarų Baltarusijos sostine“. Užėmus miestą 1939 m. rugsėjo 19 d., iš visų vietinės tarybinės administracijos veiksmų atrodė, kad „jis amžinai liks Baltarusijos TSR ribose“.

Ar aukščiausioji partinė Minsko valdžia žinojo apie papildomąjį protokolą, kuriame numatyta galimybė perduoti Vilnią Lietuvai? Greičiausiai ne. Kaip kitaip paaiškinti, kad ir tarybinė administracija Vilniuje, ir respublikinė valdžia Minske buvo visiškai įsitikinusios, jog Vilnius įeis į BTRS sudėtį²⁸? Įdomu, jog Maskva pasinaudojo tais veiksmais, kad „suminkštintų“ Lietuvos užsienio reikalų ministrą J. Urbšį, jo vizito metu (1939 m. spalio 7–8 d.) spaudoje paskelbdama apie mitingus Vilniuje, kuriuose buvo reikalaujama prijungti miestą prie Baltarusijos²⁹.

Kad tarp Maskvos ir centrinės Minsko valdžios nebuvo informacijos nutekėjimo, liudija dar vienas faktas. Nikoľajus Awchimowiczius, 1939 m. rugsėjo mėn. buvęs Augustavo apskrities Laikinosios valdybos pirmininkas, prieš Pirmąjį pasaulinį karą buvęs Gomelio srities Kapyliaus rajono pirmasis sekretorius, atsiminimuose, įrašytuose Tomaszo Strzemboszo naudojimui, sakė: „Apie tai, kad Raudonoji armija peržengs sieną, aš nieko nežinojau. Jokiu [valdžios] lygiu nieko apie tai nebuvo kalbama. Kai Lenkijoje jau vyko mūšiai, t. y. keliolika dienų prieš 1939 m. rugsėjo 17 d., buvo galima daryti išvadą, kad kažkas ruošama. Man netikėtai miškuose netoli sienos pasirodė daug karinių vienetų. [Taip pat] atvažiavo grupė karių, tarp jų – būsimas [TSRS] maršalas Vasilijus Ivanovičius Čiuikovas. Po kurio laiko jo paklausiau, ką jis čia veikia. Vasilijus Ivanovičius pasakė man didelę paslaptį, kad artimiausiu metu arba peržengsime sieną, arba [kariuomenė] pasitrauks į žiemos būstinę. Atrodo, visa tai buvo slepiama ir nuo BTRS Aukščiausiosios Tarybos. Kodėl taip manau? Rugsėjo 16 d. Timkovičiuose buvo suplanuotas BTRS Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo pirmininko susitikimas su rinkėjais. Vedžiojau V. N. Natalevičių po rajoną. Iki susitikimo pradžios dar buvo kelios

valandos, taigi nutarėme pasivaikščioti po gyvenvietę. Staiga jį pakvietė prie telefono, perskaitė telefonogramą: „Nedelsiant vykdyti įsakymą Nr. 1.“ Natalevičius pasakė, kad turi iš karto važiuoti į Minską.“³⁰

Minties apie Lenkijos Tarybų Respubliką centrinė Maskvos valdžia atsisakė ne vėliau kaip rugsėjo 19 d., kai į Vilnių įžengė pirmieji Raudonosios armijos vienetai³¹. Rugsėjo 22 d. buvo išspausdintas bendras Vokietijos ir Tarybų Sąjungos pranešimas apie naują demarkacijos liniją, einančią Pisos, Narevo, Bugo ir Sano upių vagomis³². Tai nulėmė veiksniai ne visai aiškūs: kai kurių pasienio apsaugos korpuso dalinių nuostata, naujas Vilniaus vaidmuo, o gal nuogaštavimai, ar pavyks surengti „rinkimus“ į grynai lenkiškų žemių susirinkimą? Greičiausiai trečiojoje 1939 m. rugsėjo dekadėje Kremliaus nutarė kuo naudingiau sau perdėlioti Rytų Europos dėlionę. Tada buvo atsisakyta Lenkijos pakaitalo idėjos, siekiant ją visiems laikams ištrinti iš žemėlapių, ką palankiai įvertino Berlynas. 1939 m. rugsėjo 25 d. pradėtos derybos baigėsi pažymėta nauja sienos linija, ir rugsėjo 28 d. Maskvoje buvo pasirašyta atitinkama sutartis³³. Balstogės ir Lomžos kraštai, anksčiau tikrai turėję įeiti į Lenkijos Tarybų Respublikos sudėtį, pamažu tapo Vakarų Baltarusija, o joje gyvenantys lenkai – „sulenkintais baltarusiais“, ilgametės antitautinės ir ekspansinės Antrosios Lenkijos Respublikos politikos aukomis. Tik Suvalkų kraštas neturėjo „garbės“ įeiti į BTRS sudėtį ir buvo perduotas Vokietijai.

Negalima paneigti, kad Balstogė iš karto buvo numatyta Vakarų Baltarusijos sostine, bet to dar neturėjo žinoti Minsko valdžia, „sostine“ pasirinkusi Vilnių. Taip pat tikėtina, kad tame karo veiksmų etape dar visiškai nebuvo planuojama liaudies susirinkimo vietos. Paskelbti Balstogę būsimo susirinkimo posėdžių vieta tada buvo gana sudėtinga, nes nuo rugsėjo 14 d. ji buvo Vokietijos ran-

kose, o Kremlius negalėjo visiškai pasitikėti naująja sąjungininke, numatydamas galimybę, kad Vokietija pasiliks per karą užimtose teritorijose³⁴. Tokią išvadą galima daryti iš ambasadoriaus F. Schulenburgio telegramos į *Auswärtige Amt* [Užsienio reikalų ministeriją. – Vert.], išsiųstos iš Maskvos 1939 m. rugsėjo 18 d., kurioje F. Schulenburgas pranešė: „Tą vakarą per pokalbį su Stalinu dėl tarybinės komisijos išsiuntimo į Balstogę ir bendro pranešimo išspausdinimo Stalinas man netikėtai pareiškė, kad tarybinė pusė dėl to turi tam tikrų nuogąstavimų, ar Vokie-

tijos vyriausioji vadovybė laikysis Maskvos susitarimų atitinkamu laiku ir ar grįš prie Maskvoje nustatytos linijos.“³⁵ Nepaisydama Kremliaus nuogąstavimų, rugsėjo 22 d. Vokietijos kariuomenė pradėjo trauktis visoje fronto linijoje³⁶. Tą pačią dieną Raudonosios armijos vadovybei buvo iškilmingai perduota Balstogė³⁷. Būsimą „Vakarų Baltarusijos“ sostinę ėmė kontroliuoti kariuomenė ir NKVD. O Vilnius Stalinui buvo savotiškas Trojos arklys, plačiai atvėręs vartus į Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių pavergimą.

Nuorodos

¹ Jeigu nepasisektų dar vienas bandymas galutinai užvaldyti Europą.

² Vienas iš svarbiausių N. Chamberlaino vyriausybės narių lordas S. J. Templewoodas 1954 m. rašė: „Stalinus visada siekė aiškaus tikslo – atgauti prarastas provincijas, Estiją, Latviją ir Suomiją bei padalyti Lenkiją ir Rumuniją. 1939 m. pavasarį ir vasarą jam atsirado galimybė pasirinkti vieną ar kitą kelią į šį tikslą“, cit. iš A. Bergman, *Najlepszy sojusznik Hitlera. Studium o współpracy niemiecko-sowieckiej 1939–1941*, Londyn, 1983, s. 19, žr. taip pat: S. J. Templewood, *Nine Troubled Years*, London, 1954, s. 360.

³ Kaip teisingai pažymėjo J. Ślusarczykas, „tokie pobūdžio neprašytos ir Baltijos valstybių nepriimtos „garantijos“ negalėjo reikšti nieko kita, kaip tik pareiškimą, kad Estija ir Latvija yra ypatingo SSRS susidomėjimo sferoje“, žr.: J. Ślusarczyk, *Stosunki polsko-sowieckie w latach 1939–1945*, Toruń, 2001, s. 34. Susilaikyti nuo panašios deklaracijos Lietuvos atžvilgiu, be abejonės, paskatino tuometinė pragmatinė Kremliaus politika: kol buvo neaišku, kaip „smarkiai“ Vokietija domisi Lietuva, reikėjo kantriai laukti tolesnės įvykių eigos. Vis dėlto už kantrybę buvo atlyginta 1939 m. rugsėjį, kai Vokietija iškeitė Lietuvą į dalį jau okupuotų Lenkijos žemių, kurios atiteko TSRS.

⁴ W. Materski, *ZSSR i bezpieczeństwo zbiorowe (Liga Narodów – ONZ)*, Warszawa, 1984, s. 89.

⁵ 1944 m. liepos 8 d. Balstogės srities vykdomojo komiteto pirmininko P. Ratajko ir BKP(b) Balstogės srities sekretoriaus A. Elmano laiškas BKP(b) CK

sekretoriui P. Ponomarenkai, Gardino valstybinis srities visuomeninių organizacijų archyvas (toliau – GVSVOA), f. 1, ap. 1, b. 11, l. 1–3.

⁶ А. Сідарэвіч, *3 думай аб незалежнасці, Польша*, 1991, № 4, с. 213.

⁷ Žr. 1939 m. rugsėjo 7 d. Kominterno instrukciją komunistų partijoms: M. Kornat, *Polska 1939 roku wobec paktu Ribbentrop–Molotow. Problem zbliżenia niemiecko-sowieckiego w polityce zagranicznej II Rzeczypospolitej*, Warszawa, 2002, s. 469–470.

⁸ Sławomiras Dębskis teigia, kad tarybinės pozicijos lūžis įvyko dviem dienomis anksčiau, rugsėjo 6 d., per Politinio biuro posėdį, kuriame dalyvavo gynybos liaudies komisaras Klimentas Vorosilovas, jo pavaduotojas Grigorijus Kulikas, karinio laivyno liaudies komisaras Nikolajus Kuznecovas ir Darbininkų ir valstiečių raudonosios armijos Generalinio štabo viršininkas Borisas Šapošnikovas; žr. to paties, *Między Berlinem a Moskwą. Stosunki niemiecko-sowieckie 1939–1941*, Warszawa, 2003, s. 104.

⁹ 1939 m. rugsėjo 8 d. TSRS vidaus reikalų liaudies komisaro L. Berijos įsakymas Nr. 001064 dėl būtinų operatyvinių priemonių vykdant mokomąsias pratybas, „Zachodnia Białorus“ 17IX 1939–22 VI 1941. *Wydarzenia i losy ludzkie*, Warszawa, 1998, t. 1, dok. Nr. 1, s. 67–69. Šaltinis: Ukrainos valstybinis saugumo tarnybos archyvas (toliau – UVSTA), f. 16, ap. 32, b. 33, l. 1–4.

¹⁰ Maskva, 1939 m. rugsėjo 14 d. TSRS gynybos liaudies komisaro K. Vorosilovo ir Raudonosios armijos Generalinio štabo viršininko B. Šapošnikovo direktyva Nr. 16633 Baltarusijos specialiosios karinės apygardos Karo tarybai dėl Lenkijos puolimo pradžios; *Katyń. Dokumenty zbrodni*, Warszawa,

1995, t. 1, Suplement, dok. 1, s. 543–544. Šaltinis: Centrinis Rusijos Federacijos gynybos ministerijos archyvas, f. 148a, ap. 3763, b. 69, l. 1–3.

¹¹ Cit. iš: S. Dębski, „Pakt Ribbentrop–Molotow a sowiecka agresja na Polskę“, *Radziecka agresja 17 września 1939 r. i jej skutki dla mieszkańców ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej. Studia i materiały*, pod red. M. Gnatowskiego, Białystok, 2000, s. 27. Šaltinis: *Akten zum deutschen Auswärtigen Politik* [Vokietijos užsienio politikos aktai], Serie D, Bd. VIII, dok. 46, s. 34–35.

¹² „Pravda“, 1939 m. rugsėjo 14 d. Straipsnio vertimą [į lenkų k. – Vert.] žr.: *Białe plamy. ZSRR-Niemcy 1939–1941. Dokumenty i materiały dotyczące stosunków radziecko-niemieckich w okresie od kwietnia 1939 do lipca 1941*, Vilnius, 1990, s. 86–88. Šiame darbe pateikti dokumentai versti iš: *Das nationalsozialistische Deutschland und die Sowietunion, 1939–1941. Akten aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes*, Washington, Department of State, 1948. Vertimų, ypač iš vokiečių kalbos, kokybė nėra itin gera.

¹³ Tai aiškėja iš Raudonosios armijos Generalinio štabo viršininko B. Šapošnikovo įsakymo dėl ginkluotų veiksmų pradžios, kurio data ištaisyta į 1939 m. rugsėjo 14 d. Direktyvos 5 punktą teigia, kad „grupių kariuomenės pradės ryžtingą puolimą peržengdamos valstybės sieną švintant rugsėjo 17 d.“

¹⁴ 1939 m. rugsėjo 15 d. TSRS vidaus reikalų liaudies komisaro L. Berijos direktyva dėl NKVD uždavinių užimamoje Lenkijos teritorijoje, „*Zachodnia Białoruś*“..., dok. Nr. 2, s. 71–74. Šaltinis: UVSTA, f. 16, ap. 32, b. 33, l. 10–15.

¹⁵ 1939 m. rugsėjo 15 d. Raudonosios armijos Baltarusijos fronto štabo kovinis įsakymas Nr. 01, Smolenskas; *Katyń. Dokumenty zbrodni...*, dok. 3, s. 67.

¹⁶ Baltarusijos fronto Karo tarybos direktyva Nr. 1 dėl armijos kuriamos laikinosios valdžios užimamose Antrosios Lenkijos Respublikos teritorijose principų, Smolenskas, 1939 m. rugsėjo 16 d. Šaltinis: GVSVOA, f. 9, ap. 33, b. 3, l. 2–3. Dokumentą žr. taip pat: M. Gnatowski, *W radzieckich okowach. Studium o agresji 17 września 1939 r. i radzieckiej polityce w regionie łomżyńskim w latach 1939–1941*, Łomża, 1997, s. 195–197.

¹⁷ 1939 m. rugsėjo 16 d. Raudonosios armijos Baltarusijos fronto Karo tarybos kovinis įsakymas Nr. 005, Smolenskas; *Katyń. Dokumenty zbrodni...*, dok. 4, s. 70–71.

¹⁸ *Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów 17 września 1939*, Warszawa, 1995, t. 3, dok. 107, s. 356.

¹⁹ Plačiau žr. T. Żenczykowski, *Dwa komitety 1920–1944. Polska w planach Lenina i Stalina. Szkic historyczny*, Warszawa, 1990, s. 23–30.

²⁰ Diskutuotinas yra teritorijų, į kurias, kaip ukrainietiškas, savo teises reišė Kijevas, klausimas. Vienoje iš 1940 m. liepos 11 d. ambasadoriaus F. Schulenburga valstybės sekretoriui Weizsäkeriui rašytų telegramų aptariant Maskvos poziciją Bukovinos klausimu atsirado toks teiginys: „Keletu atvejų, pavyzdžiui, dėl Vokietijos–Sovietų Sąjungos sienos Lenkijoje, buvo aiškiai matoma stipri Ukrainos įtaka Kremlui. Stalinas anais laikais man asmeniškai sakė, kad sutinka padaryti nuolaidų šiaurinėje sienos linijoje ten, kur ji eina per Baltarusiją, bet pietuose, kur gyvena ukrainiečiai, tai yra neįmanoma“ (*Białe plamy...*, dok. 46, s. 187–188). Tokius Stalino pareiškimus reikia vertinti labai atsargiai, bet iš jų galima daryti išvadą, kad Ukrainos padėtis buvo gerokai aukštesnė negu Baltarusijos.

²¹ Čia nekeliu Belovežo girios klausimo.

²² M. Iwanow, „Sprawa przynależności Wilna i problemy narodowościowe na Białorusi“, *Społeczeństwo białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1939–1941*, pod red. M. Giżejewskiej i T. Strzembosza, Warszawa, 1995, s. 85–92; žr. taip pat: M. Wierzbicki, „Stosunki polsko-białoruskie w okresie okupacji sowieckiej ziem północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (1939–1941)“, *Studia i dziejów okupacji sowieckiej (1939–1941). Obywatele polscy na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką w latach 1939–1941*, pod red. T. Strzembosza, Warszawa, 1997, s. 8.

²³ 1939 m. rugsėjo 16 d. Vokietijos ambasadorius Maskvoje F. Schulenburgas rašė į *Auswärtige Amt* [Užsienio reikalų ministeriją. – Vert.] Berlyne: „Molotovas prašė greitai paaiškinti, kas bus su Vilniumi. Sovietų vyriausybė norėtų besąlygiškai išvengti konflikto su Lietuva ir todėl pageidautų žinoti, ar Vilnijos reikalai kas nors susitarta su Lietuva, o tiksliau – kas turi užimti Vilnių“, *Agresja sowiecka na Polskę...*, t. 3, dok. 80, s. 154. Abejonių kelia Maskvos nuogastavimai dėl Lietuvos reakcijos. Greičiausiai jau tada V. Molotovas Stalino nurodymu bandė atsargiai sužinoti, kaip rimtai Vokietija vertina Lietuvą kaip savo įtakos sritį. Tai, kad tada Lietuva nebuvo Vokietijai svarbiausia, rodo pritarimas, kad Vilnių užimtą tarybinė kariuomenė. Dėl to Stalinas

po kelių dienų galėjo pasiūlyti Vokietijai pataisyti demarkacijos liniją.

²⁴ 1939 m. lapkričio 12 d. Minske įvyko specialus pasitarimas dėl Vilniaus m. laikinosios valdybos pirmininko. Žr. 1939 m. lapkričio 12 d. stenogramą dėl drg. Žylianino, Baltarusijos Respublikos nacionalinis archyvas, f. 4, ap. 21, b. 1505, l. 3. J. Žylianino veiksmai buvo gana smarkiai kritikuojami, iš ko galima daryti išvadą, kad dėl jų visiškai nesitarta su centru. Tai bent jau iš dalies verčia abejoti M. Iwanowo išvadomis.

²⁵ Žr. A. Kastory, *Złowrogie sąsiedztwo. Rosyjska polityka wobec europejskich państw ościennych w latach 1939–1940*, Kraków, 1998, s. 35; R. Żepkaić, „Okupacja Wilna przez Armię Czerwoną (19 wrzesnia–27 października 1939)“, *Spoleczeństwo białoruskie, litewskie i polskie...*, s. 302.

²⁶ M. Iwanow, op. cit., s. 86.

²⁷ Apie tai I. Klimovas kalbėjo savo atsiminimuose, kuriuos užrašė M. Iwanowas, ibid. Man žinomuose dokumentuose informacijos apie tokį susitikimą nėra, bet labai tikėtina, kad jis vyko tą dieną, kurią nurodė I. Klimovas.

²⁸ Žr. M. Iwanow, op. cit., s. 89. Vilnius buvo didžiausias ir stipriausias tarpukario Lenkijos kultūros centras, tradicinė tautiškai sąmoningos baltarusių inteligentijos telkimosi vieta. Jame pasirodė pirmasis baltarusių laikraštis „Naša Niva“ ir buvo įkurta pirmoji baltarusių politinė partija. Vilniuje buvo „Hromados“ būstinė, čia buvo leidžiama dauguma baltarusiškų leidinių, čia veikė Baltarusių muziejus, Baltarusiškų mokyklų draugija, Baltarusių kooperacijos bankas. Žinoma, tarybų valdžia visas šias institucijas laikė antitarybinėmis ir antisocialistinėmis, bet noras turėti Vilnių – „istorinį baltarusių tautinio sąmoningumo lopšį“ – BTRS ribose buvo labai didelis.

²⁹ P. Łossowski, *Agresja 17 września 1939 r. a państwa bałtyckie...*, s. 160.

³⁰ N. J. Awchimowicz, „Mój Augustów“, *Europa nieprowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999*, red. K. Jasiewicz, Warszawa, 1999, s. 689–690.

³¹ 1939 m. rugsėjo 20 d. 2 val. nakties Vokietijos ambasadorius Maskvoje F. Schulenburgas išsiuntė telegramą į *Auswärtige Amt* [Užsienio reikalų ministeriją. – Vert.] Berlyne: „Molotovas man šiandien pareiškė, kad tarybinė vyriausybė mano, jog dabar jai, kaip ir Vokietijos vyriausybei, atėjo laikas ga-

lutinai apibrėžti Lenkijos teritorijų struktūrą. Dėl to Molotovas davė suprasti, kad pradinis tarybinės vyriausybės ir asmeniškai Stalino ketinimas leisti egzistuoti Lenkijos likučiams dabar užleido vietą ketinimui padalyti Lenkiją išilgai Pisos–Narevo–Vyslos–Sano linijos. Tarybinė vyriausybė nori nedelsiant pradėti pokalbius šia tema ir vesti juos Maskvoje, kadangi tokius pokalbius iš tarybinės pusės privalo vesti asmenys, turintys aukščiausius valdžios įgaliojimus, o jie negali išvykti iš Tarybų Sąjungos“, *Białe plamy...*, dok. 52, s. 100. Bet jeigu Vokietijos pusė negalėtų priimti konstruktyvaus sprendimo, kitą dieną vermachto atstovai ir TSRS gynybos liaudies komisaras pasirašė susitarimą, pagal kurį Raudonoji armija iki 1939 m. spalio 5 d. turėjo užimti ir dešiniakrantę Varšuvą, žr. „1939 r., wrzesień 21, godz. 4⁰⁰, Moskwa – Tajny protokol porozumienia zawartego między ludowym komisarzem obrony ZSRR a przedstawicielami Wehrmachtu w sprawie przegrupowania wojsk zgodnie z ustaleniami tajnego protokołu z 23 sierpnia 1939 r.“, *Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów 17 września 1939*, wybór i opracowanie C. Grzelak, S. Jaczyński, E. Kozłowski, Warszawa, 1991, t. 1, dok. 109, s. 199–200.

³² *Agresja sowiecka na Polskę...*, t. 1, dok. 114, s. 209. Šis pranešimas kitą dieną buvo paskelbtas „Pravdoje“.

³³ Žr. *Katyń. Dokumenty zbrodni...*, dok. 25 „Traktat o przyjaźni i granicy między ZSRR a Niemcami“, s. 109–112, dok. 26 „Protokoły dodatkowe do traktatu o przyjaźni i granicy między ZSRR a Niemcami“, s. 112–113.

³⁴ Rugsėjo 17 d. Vokietijos 4-osios armijos vadovybė išleido įsakymą kariniams vienetams likti užimtuose rajonuose ir laukti tolesnių įsakymų. Besąlygiškai uždrausta peržengti tą dieną nustatytą demarkacijos liniją, einančią nuo Bresto per Lietuvos Kamenecą ir Balstogę iki Elko, žr. *Agresja sowiecka na Polskę...*, t. 3, dok. 28, s. 70.

³⁵ *Białe plamy...*, dok. 50, s. 96.

³⁶ Tai sukonkretinta slaptajame TSRS gynybos liaudies komisaro ir vermachto atstovų sutarties dėl kariuomenės pergrupavimo pagal 1939 m. rugpjūčio 23 d. slaptojo protokolo nutarimus protokole, *Agresja sowiecka na Polskę...*, t. 1, dok. 109, s. 199–200.

³⁷ Balstogę užėmė 6-ojo kavalerijos korpuso 6-osios kavalerijos divizijos daliniai.

Daniel Boćkowski

VILNIUS, WHICH DID NOT BECOME THE CAPITAL OF WEST BELARUS

Summary

The article deals with the problem of the State dependence of Vilnius on the eve and at the beginning of World War II (August–October 1939). The problem of Vilnius is considered within the broad context of international relations in Europe. Special attention is devoted to the plans and actions on the eve of Poland's onslaught and in the second half of September 1939. After the partition by Nazi Germany and the Soviet Union the spheres of influence of Poland and the Baltic States, the question of occupation and annexation of the eastern lands of Poland (Western Ukraine, Western Belarus and Vilnius Territory) came forth. The Soviets planned to settle that issue by staging the independent accession of the occupied territories to the Soviet Union. Nevertheless,

the settlement of the issue of Vilnius was far more complicated than the incorporation of the eastern lands of Poland. Even in the secret protocols of the Molotov–Ribbentrop Pact it was foreseen to take into account the interests of Lithuania in the Vilnius Territory. J. Stalin used Vilnius as the means of pressure on Lithuania seeking to sign the agreement of mutual assistance and to dislocate the Soviet military bases in Lithuania. The Soviets threatened to annex the Vilnius Territory to the Byelorussian SSR in the case Lithuania refused to allow the stationing of the Soviet military bases. Vilnius became a certain Trojan horse, which opened the gates to the subjugation of Lithuania and other Baltic States.